

Key words: globalization, state, transnational corporation, international organization, national interest.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.08>

УДК 327 (5) (73)

Рудик А. О.

ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОНАРХІЙ

У статті розглядається поняття «політична трансформація» у контексті зміни характеру взаємовідносин між вищими органами державної влади, з'ясовується його співвідношення з поняттям «політична модернізація» та встановлюються ключові ознаки їхньої відмінності. Пропонується розкриття характеру перебігу політичної трансформації монархій крізь призму форм контролю парламенту за виконавчою владою, таких як депутатський запит, надання вотуму довіри уряду, висловлення вотуму недовіри уряду, парламентське розслідування, на прикладі конституційної практики Бахрейну, Бельгії, Есватіні, Йорданії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії. Здійснюється оцінка їхньої реалізації у взаємовідносинах з урядом залежно від юридично визначених умов та конкретної політичної практики. На підставі цього встановлюються та описуються етапи політичної трансформації монархій такі як «нульовий конституціоналізм», «вдаваний конституціоналізм», «сюрреалістичний конституціоналізм», «справжній конституціоналізм» та обґрунтовується наявність проміжних етапів, у контексті переходу з одного етапу в інший на прикладі конституційної практики Йорданії та Об'єднаних Арабських Еміратів. Пропонується модель висхідної політичної трансформації «нульовий конституціоналізм-вдаваний конституціоналізм-справжній конституціоналізм». Етап сюрреалістичного конституціоналізму розглядається у контексті низхідної політичної трансформації на прикладі конституційної та політичної практики Есватіні. Пояснюється важливість встановлення етапу політичної трансформації, на якому знаходиться конкретна монархія, для розуміння політичних процесів, які відбуваються в ній, та оцінки рівня стабільності інституту монархії.

Ключові слова: політична модернізація, політична трансформація, контрольна функція парламенту, нульовий конституціоналізм, вдаваний конституціоналізм, сюрреалістичний конституціоналізм, справжній конституціоналізм.

Теорія політичної модернізації виникла в соціогуманітарних науках у 1950-х рр. Її основоположниками стали такі дослідники як С. Хантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Л. Пай та ряд інших. Цей концепт був покликаний обґрунтувати можливість швидкого демократичного розвитку колишніх колоній, які почали одна за одною здобувати незалежність. Вважалося, що новим африканським та азійським державам достатньо прийняти аналогічні американській або європейській конституції, провести вибори до парламентів та повністю скопіювати судові системи колишніх метрополій. Втім досвід недовготривалості правління перших демократично обраних президентів, перетворення режимів деяких з них на авторитарні, серія військових переворотів, громадянські війни та масові порушення прав людини засвідчили помилковість раніше сформованих поглядів. Це призвело до появи потреби переглянути теорію політичної модернізації. Відповідно, починаючи з 1970-х рр., з'являються її різні модифікації у вигляді концептів контрмодернізації, перерваної модернізації, ремодернізації та ін. Однак ключовим є усвідомлення того факту, що політичні перетворення у межах однієї держави є значно ширшим явищем. Політична практика ряду колишніх колоній засвідчила, що розвиток може забезпечуватися авторитарним режимом. Також було виявлено, що політичні системи в ході певних перетворень можуть деградувати або зберігатися майже у незмінному вигляді. Так з'явилося поняття «політична

трансформація», у межах якого можна об'єднати всю суму підходів до розгляду явища політичної модернізації.

Варто зазначити, що при цьому дослідники концентрували свою увагу виключно на державах з республіканською формою правління, майже повністю оминаючи питання політичних перетворень у монархіях. По-перше, така ситуація зрозуміла з огляду на те, що останніх у світі всього 44 й існують перспективи зменшення їхньої кількості. До того ж більша частина з них припадає на країни, розташовані у Європі, та членів Британської Співдружності. Тобто лише незначна частина монархій належить до третього світу та розцінюється як частково цивілізована. Тому й дослідження політичної трансформації країн з цією формою державного правління зводиться до аналізу перетворень у арабських монархіях. По-друге, досить довго у політичній науці панувала думка про те, що інститут монархії не здатен модернізуватися з огляду на свій традиційний характер. Основу такої тези заклав С. Хантінгтон. Проте політичні процеси у ряді європейських, азійських і навіть океанічних монархій вказують на зворотне. Політичні системи цих країн не просто частково вдосконалювалися, а якісно змінювалися.

Зростання впливу ряду монархій на міжнародній арені закономірно потребувало дослідження політичних процесів всередині них. Перш за все, з метою виявлення реального поділу влади між вищими органами державної влади задля розуміння місцевої специфіки процесу прийняття рішень і можливості організації впливу на нього. По-друге, важливим стало прогнозування стабільності урядової політики деяких монархій. Відслідковуючи характер та встановлюючи етап політичної трансформації конкретної монархії можна отримати таку інформацію:

- рівень політичної стабільності інституту монархії та чинники, які виводять його з рівноваги;
- вплив трансформації на внутрішню та зовнішню політику конкретної монархії;
- ступінь впливу трансформаційних процесів в одній монархії на аналогічні процеси в іншій/их.

Все це і зумовлює *актуальність дослідження* окресленої проблеми. Визначення та розкриття етапів політичної трансформації монархій дозволить не лише певним чином спрогнозувати політику конкретної з них, а й оцінити перспективи збереження такої форми державного правління в умовах сьогодення, що окреслило *мету і завдання* нашої статті.

Якщо дослідженню явища політичної модернізації у західній та вітчизняній політичній науці приділялося багато уваги, то зовсім інша ситуація склалася з напрацюваннями щодо політичної трансформації. Як вже зазначалося, теорія політичної модернізації виникла значно раніше, ніж концепт політичної трансформації. Відповідно, історична першість апіорі зумовлює більшу кількість напрацювань. Однак не лише цей фактор визначає обмежену кількість досліджень поняття «політична трансформація» у вітчизняній політичній науці. Тут варто згадати про дві проблеми. Перша полягає в тому, що деякі українські вчені просто не розрізняють поняття «модернізація» і «трансформація», використовуючи їх як синоніми. Наприклад, Т. Федорчак [6]. Друга проблема має тривіальний характер. Значна частина українських науковців, досліджуючи явище політичної трансформації, не розкриває сутності цього поняття, керуючись думкою про його загальну зрозумілість. Тут варто згадати Ю. Ковалю [1], П. Мироненка [3], Т. Ляшенко [2]. Одразу ж слід зауважити, що інтуїтивно і в опосередкованій формі вони описують політичну трансформацію. І лише умовна третя група вітчизняних дослідників зосереджує увагу на розрізненні політичної модернізації та політичної трансформації. Це П. Шляхтун [7], М. Шаповаленко та М. Михальченко [5], І. Піляєв [4] і ряд інших. Власне напрацювання останніх доречно розглянути в контексті пропонованої проблематики.

По-друге, для окреслення етапів політичної трансформації монархій варто звернутися до її суттєвого прояву – юридичного закріплення та характеру реалізації контрольної функції парламенту. Відповідно для цього потрібно розглянути основні закони декількох країн із монархічною формою державного правління.

Український дослідник М. Михальченко визначає політичну трансформацію як історичний процес змін, що постає як єдність трансформації політичної системи суспільства, «політичної людини», політичної культури й особи. Це саморегульований і самокерований процес, який супроводжується кардинальними змінами і є вільним від концептуальної спрямованості [5, с. 667]. Вітчизняний вчений П. Шляхтун вважає, що політична трансформація може перетворювати як політичну систему загалом, так і її окремі складові шляхом безпосереднього або опосередкованого впливу. Від політичної модернізації такий процес відрізняється тим, що не обов'язково є осучасненням [7, с. 508]. І. Піляєв лаконічно визначає політичну трансформацію як докорінне перетворення політичних інститутів і структур, політичної свідомості та політичної культури [4, с. 10].

Проблема визначень М. Михальченка та І. Піляєва полягає у їхній загальності та наявності певних неточностей. Перший послуговується лише поняттям «політична система», допускає тавтологію і розуміє політичну трансформацію як виключно історичний процес змін. Мається на увазі, що його визначення фактично корелюється з розумінням первинної політичної модернізації, яка вважається природною. Тобто, дослідник автоматично виключає можливість штучної політичної трансформації, викликані діяльністю певних політико-державних інститутів. Натомість І. Піляєв допускає лише докорінний характер змін, оминаючи при цьому варіанти часткової трансформації та створення бутафорних політичних інститутів. Фактично обидва згадані дослідники під політичною трансформацією розуміють один із пізніх концептів політичної модернізації. Водночас, на відміну від багатьох інших вітчизняних вчених, вони термінологічно розрізняють обидва явища.

У своїх працях П. Шляхтун чітко окреслює можливість частковості перетворень. Також важливим є те, що вчений розрізняє політичну модернізацію та політичну трансформацію на підставі результату кожного процесу. Якщо перша завжди є осучасненням (тут вчений використовує класичний підхід, зводячи її до вестернізації), то друга може бути як поверненням до минулого, так і відображати абсолютно порожні, бутафорні зміни [7, с. 508]. Тому визначення вченого є найбільш оптимальним для використання у межах цього дослідження.

Основним індикатором політичної трансформації є зміна конституційного статусу вищих органів державної влади. Мається на увазі не лише юридична, а й реальна трансформація характеру взаємовідносин між ними. Цей підхід зумовлюється тим, що такого роду зміни визначають не лише форму державного правління, а й суттєво впливають на установчу політику, і далі – на внутрішню та зовнішню. Безумовно, політична трансформація – широкий процес, який охоплює зміни в політичних правах і свободах, місцевому самоврядуванні, виборчій системі та ін. Проте, враховуючи досвід ряду монархій, трансформаційні процеси розпочиналися саме зі зміни конституційного статусу вищих органів державної влади. Тому заявлена проблема дослідження розкриватиметься саме на основі характеру таких змін. Для розгляду обрано Бахрейн, Бельгію, Есватіні (Свазіленд), Йорданію, Об'єднані Арабські Емірати та Саудівську Аравію. Такий підбір репрезентує всі нині існуючі різновиди монархічної форми державного правління, а отже, дозволяє оцінити характер трансформації та окреслити її спрямованість.

Перш за все, важливо розглянути появу тих чи інших форм контрольної функції парламенту. Саме зі зміцненням вищого законодавчого органу влади розпочиналися трансформаційні процеси у конкретній монархії.

Контрольна функція законодавчої влади над виконавчою у визначених монархіях представлена у таких формах:

- формальне закріплення колективної та/або персональної відповідальності уряду перед парламентом або його окремою палатою (Бельгія, Есватіні, Йорданія);
- депутатські запити (Бахрейн, Бельгія, Йорданія, Об'єднані Арабські Емірати);
- депутатські інтерпеляції (Йорданія);
- вимога присутності прем'єр-міністра або іншого члена уряду на засіданнях парламенту або його окремої палати (Бахрейн, Бельгія);

- надання уряду вотуму довіри шляхом затвердження програми його діяльності (Бельгія, Йорданія);
- оголошення парламентом або його нижньою палатою вотуму недовіри уряду (Бахрейн, Бельгія, Есватіні);
- право парламенту або його окремої палати проводити розслідування (Бахрейн, Бельгія).

Відповідно, найбільше форм контролю парламенту над виконавчою владою представлено в Бельгії (6 з 7). Далі йдуть Бахрейн і Йорданія (по 4 з 7), Есватіні (2 з 7) та ОАЕ (1 з 7). Слід розуміти, що кількість теж є показником трансформаційних процесів. Втім доцільно також розглядати характер реалізації певної форми контролю в конкретній монархії. Наприклад, ст. 93 Конституції ОАЕ не передбачає права Федеральної Національної Ради вимагати присутності члена уряду на своїх засіданнях [13]. Як відомо, дієвість депутатського запиту як форми контролю криється в публічній відповіді міністра у стінах парламенту. Відповідно, у політичній практиці ОАЕ депутатський запит має бутофорний характер, оскільки може бути просто проігнорований. Тому важливо враховувати не лише кількість тих чи інших форм контролю парламенту над виконавчою владою, а й різного роду дрібніші параметри, які можуть впливати на характер її реалізації.

Варто звернути увагу, що жодна з вище зазначених форм контролю не представлена в Саудівській Аравії [8]. Ця монархія вважається однією з найбільш традиційних у світі. Тут не існує поділу влади, а глава держави нічим не обмежений у своїх діях. Тобто, можна сказати, що в цій державі не відбувається політична трансформація

Розглядаючи реальність контрольної функції парламенту, варто відштовхуватися від здатності уряду та/або глави держави впливати на роботу законодавчого органу в той чи інший спосіб. Наприклад, у Конституції Бельгії чітко визначений порядок і межі взаємодії обох палат парламенту, уряду та короля: Палата представників затверджує та відправляє у відставку уряд (ст. 46, ст. 96 Конституції Бельгії); обидві палати мають право звертатися до міністрів із запитом, вимагати роз'яснень щодо них і присутності на своєму засіданні з того чи іншого питання (Сенат лише здійснює запит на таку присутність) (ст. 57, ст. 100); Палата представників має право проводити розслідування, в тому числі щодо конкретного міністра (ст. 56) [9]. Водночас уряд практично жодним чином не може впливати на парламент – у нього немає повноважень достроково припинити його повноваження. Єдиний можливий шлях, враховуючи політичну практику Бельгії – вихід проурядової партії з коаліції. Тому в цій монархії контрольна функція парламенту наповнена конкретним змістом.

Зовсім інша ситуація в Бахреїні. На перший погляд, згідно вище наведеного переліку, контрольна функція нижньої палати парламенту представлена широким набором форм (депутатські запити – ст. 65 Конституції Бахрейну, право проводити розслідування – ст. 69, оголошення вотуму недовіри – ст. 66), але фактично їх складно реалізувати [11]. Перш за все, варто звернути увагу на суттєву деталь – обидві палати парламенту Бахрейну не беруть участі в процесі формування уряду. Це зумовлює фактичну недоторканність прем'єр-міністра. По-друге, верхня палата парламенту Бахрейну повністю формується монархом і кожен сенатор персонально залежить від нього (ст. 52). Відповідно, можливості Консультативної Ради здійснювати контрольну функцію обмежені волею короля. Щодо Палати представників монарх Бахрейну володіє необмеженим правом дострокового припинення її повноважень (ч. 2 ст. 42) [11]. Тому, не зважаючи на наявність доволі серйозних форм контролю, парламент Бахрейну по факту не може результативно їх реалізувати.

Як і монарх Бахрейну, король Йорданії володіє необмеженим правом достроково припинити повноваження парламенту. Однак ч. 2 ст. 54 Конституції Йорданії передбачає суттєву деталь – Палата депутатів не може бути розпущена у період відкладення вотуму недовіри уряду або його окремому міністру [10]. Очевидно, що монарху нічого не заважатиме скористатися своїм правом після вотуму недовіри. Особливо зважаючи на те, що надання інвестиції уряду Палатою депутатів має формальний характер (якщо вона не на

сесії, або розпущена, програмою діяльності уряду стає тронна промова короля). Втім сам факт ускладнення цього процесу свідчить про певні трансформаційні процеси в Йорданії порівняно з Бахрейном.

Якщо в обох згаданих арабських монархіях зберігається видимість здатності парламенту впливати на уряд, то в Есватіні навіть немає цієї потреби. Перш за все, у політичній практиці цієї держави важелі взаємодії між урядом і парламентом зведені до можливості оголосити нижньою палатою останнього недовіри уряду (п. е, ч. 1, ст. 68 Конституції Есватіні) [12]. Не дивлячись на те, що для цього потрібно 2/3 від конституційного складу Палати зборів, як і монархи Бахрейну та Йорданії, король Есватіні володіє необмеженим правом дострокового припинення повноважень парламенту (ч. 1 ст. 134) [12]. Тому, якщо у Бахрейні та Йорданії контрольна функція парламенту має бутафорський характер, то у Есватіні вона відсутня як така, хоча й передбачена Конституцією (ч. 2, ст. 69) [12].

Очевидно, що для отримання повної картини якості перетворень у тій чи іншій монархії варто розглядати і зміну конституційного статусу глави держави, а також його здатність впливати на органи судового конституційного контролю, не кажучи про історію конституціоналізму та конкретну політичну практику. Проте закріплення та характер реалізації контрольної функції парламенту є цілком достатнім індикатором для встановлення етапу політичної трансформації конкретної монархії, оскільки є основною ознакою зміни балансу у взаємовідносинах між вищими органами державної влади.

Отже, можна виокремити такі етапи політичної трансформації монархій:

- нульовий конституціоналізм, за якого формально існує конституція, але фактично жодних суттєвих змін у системі вищих органів державної влади не спостерігається – як юридично, так і фактично вся повнота влади зосереджена в руках монарха. На цьому етапі знаходяться Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати;

- вдаваний конституціоналізм – ситуація за якої юридично закріплюється система стримувань і противаг, але реалізація тих чи інших форм контролю одного вищого органу державної влади над іншим стикається зі складнощами, закладеними у самій конституції та конкретними політичними реаліями. Наразі про вдаваний конституціоналізм можна говорити у Бахрейні та Йорданії;

- сюрреалістичний конституціоналізм – на відміну від вданого конституціоналізму, має місце абсолютне нехтування конституції, але від нульового конституціоналізму відрізняється формальною демонстрацією наявності поділу влади та системи стримувань і противаг. Сюрреалістичний конституціоналізм представлений в Есватіні;

- справжній конституціоналізм – політична практика (характер взаємовідносин між вищими органами державної влади) ґрунтується на конституції, як Основному законі. Тут мова йде про Бельгію.

Загалом можна говорити про таку модель висхідної політичної трансформації: нульовий конституціоналізм – вдаваний конституціоналізм – справжній конституціоналізм. Варто наголосити, що між кожним із цих етапів є проміжний, який фіксує перехід з одного в інший. Наприклад, можна констатувати, що ОАЕ знаходяться у русі від нульового конституціоналізму до вданого, а Йорданія – від вданого конституціоналізму до справжнього. Сюрреалістичний конституціоналізм є прикладом низхідної політичної трансформації. В Есватіні він встановився після скасування демократичної конституції 1968 р. та прийняття чинної конституції 2005 р. Перехід від сюрреалістичного конституціоналізму до вданого є вкрай складним, оскільки навіть на нульовому етапі фіксується важливе значення конституції. Показово, що це проблема політичної трансформації не лише Есватіні, а й навіть декількох африканських республік. Щоправда, це вже не є предметом цього дослідження. Перспективними вважаємо продовження і конкретизацію відповідних досліджень на різних прикладах.

Таким чином, встановлення етапу політичної трансформації, на якому знаходиться конкретна монархія, є вкрай важливим для розуміння політичних процесів, які відбуваються в ній, а також дає можливість оцінити рівень стабільності інституту монархії. Особливо це стосується тих країн, які здійснюють перехід від одного етапу політичної трансформації до іншого, стаючи при цьому вразливими до різного роду суспільних потрясінь.

Використана література:

1. Коваль Ю. О. Трансформація інституту глави держави у контексті співвідношення традиції і модернізації [Текст]: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2012. 194 с.
2. Ляшенко Т.М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПіЕНД, 2011. 288 с.
3. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламу століть: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
4. Піляєв І. С. Політична трансформація у сучасному світі: погляд з України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 112 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / За ред.: В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко; НАН України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. 2–е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 735 с.
6. Федорчак Т. П. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: монографія. Івано-Франківськ : Вид-во Івано-Франків. нац. техн. ун-ту нафти і газу, 2012. 543 с.
7. Шляхтун П. П.. Політологічний термінологічний словник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. 543 с.
8. The Basic Law of Governance. URL: https://web.archive.org/web/20140323165604/http://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/The_Basic_Law_Of_Governance.aspx
9. The Belgian Constitution. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf
10. The Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf>
11. The Constitution of the Kingdom of Bahrain. URL: <https://www.bahrain.gov.bh/images/constitutione.pdf>
12. The Constitution of the Kingdom of Swaziland. URL: <http://www.gov.sz/images/Media/constitution.pdf>
13. The Constitution of the United Arab Emirates. URL: <https://legaladviceme.com/legislation/120/uae-constitution-of-united-arab-emirates>

Rudyk A. Stages of Monarchies Political Transformation

The article deals with the concept of «political transformation» in the context of changing the relationship nature between the high bodies of state power, clarifies it's relation with the concept of «political modernization» and identifies the key features of their difference. Proposed to reveal the nature of monarchies political transformation through the prism of revealing parliamentary control forms such as deputy's interpellation, giving a vote of confidence to the government, expressing a vote of no confidence to the government, parliamentary inquiry over the executive power, following the constitutional practices example of Bahrain, Belgium, Eswatini, Jordan, United Arab Emirates, Saudi Arabia. Assesses their implementation in relations with the government, based on legally prescribed conditions of such relations and specific political practices. Depends on this set and describes the stages of monarchies political transformation such as «zero constitutionalism», «fake constitutionalism», «surreal constitutionalism», «real constitutionalism» and justifies the existence of intermediate stages in the context of the transition from one stage to another following the constitutional practice of Jordan and United Arab Emirates. A model of upward political transformation «zero constitutionalism-fake

constitutionalism-surreal constitutionalism» is proposed. The stage of surreal constitutionalism is viewed in the context of a downward political transformation, as exemplified by Eswatini's constitutional and political practice. Explains the importance of revealing a stage of political transformation in which an exact monarchy is situated in order to understand the political processes taking place in it and to sum up the level of the monarchy institution stability.

Key words: political modernization, political transformation, control function of parliament, zero constitutionalism, fake constitutionalism, surreal constitutionalism, real constitutionalism.